

Helleristningene på Skjebergsetta. Foto: Wenche Dramstad / NIBIO.

Landbruket – mer enn matproduksjon

Geografiske analyser av jordbruksareal som kan være ute av drift

Gjennom en periode har både antallet foretak som driver jordbruk i Norge, og jordbruksareal som holdes i drift, gått ned. Landskap der forholdene har ligget til rette for å drive jordbruk har mange steder en lang brukshistorie. Her har menneskers aktivitet satt spor, både i form av kulturhistoriske spor og i form av arter som trives nær jordbruk og bosetning. I en vurdering av hvilke areal som bør prioriteres for å bringes tilbake i jordbruksproduksjon kan også dette være viktige forhold å ta med i vurderingene.

LANDBRUKET HAR SATT SITT PREG PÅ LANDSKAPET

Landbruket i Norge har en lang historie. På enkelte jorder har det vært produsert mat i flere tusen år. De arealene som ble dyrket lå der hvor de første nordmenn valgte å bosette seg. Også de første bosetterne var opptatt av klima, tilgang på mat og vann og tilgjengelighet. Hele landet scoret ikke like høyt på de faktorene – både jordsmonn og klima var

og er svært variert. Resultatet er at Norges jordbruksarealer ligger spredt, på samme måte som bosetningen. Men det finnes både mennesker og jordbruk over hele landet, og mange steder finnes det kulturminner som forteller om historien.

For den lange perioden med bosetning og jordbruk har satt spor. Noen av disse er godt synlige i landskapet, som Jellhaugen ved E6 i Halden kommune.

Et eksempel på en SEFRAK-registrert bygning i jordbrukslandskapet. Foto: Oskar Puschmann / NIBIO.

Denne gravhaugen antar man er fra rundt år 500, og lokale fortellinger hevder at det er kong Jell som ble begravet her. Andre kulturminner som formidler menneskers nærvær og bruk av landskapet er helleristningene. Disse er det for eksempel mange av på slettene i Østfold, sletter som nå er produktive kornareal.

Blant de nyere kulturminnene i jordbrukslandskapet er bygningene. Bygninger som er bygget før år 1900 er som oftest registrert i det såkalte SEFRAK-registret, der SEFRAK er en forkortelse for «SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminner». I tillegg til bygninger fra før år 1900 (år 1945 i Finnmark), ble også ruiner og en del andre kulturminner innført i dette registeret. Mange av disse bygningene, enten de er bygninger knyttet til jordbruksdrifta eller ikke, ligger i jordbrukslandskapet.

Et annet spor fra den lange historien med menneskelig aktivitet i jordbrukslandskapet er det vi kan kalle de levende kulturminnene. Dette kan for eksempel være planter som gjennom historien har tilpasset seg et liv med jordbruk. Enkelte arter har blitt spesialister på å overleve der det beites eller slås, noe som for eksempel kommer til syne gjennom når de blomstrer og setter frø, eller hvordan bladene er plassert. Tidlig

blomstring og frøsetting sikret formering før beitedyra forsynte seg, en bladkrans helt ned mot bakken kunne unnsnippe ljàen. Mange av disse plantene møter nå andre utfordringer.

Tusengylden (*Centaurium littorale*) er en art som er kategorisert som nær truet (NT) i Norge og der opphør av beite på strandenger er en av påvirkningsfaktorene. Foto: Wenche Dramstad / NIBIO.

I dag er arealendring en av de viktigste drivkreftene når arter føres opp på «rødlista» (Artsdatabanken 2021). Jordbruket har to roller i dette; mange arter lider under opphør av drift og påfølgende gjengroing. Andre arter er utsatt på grunn av intensivering og spesialisering som gir redusert landskapsvariasjon.

SKAL JORDBRUKET OGSÅ PRODUSERE DETTE?

Når vi skal vurdere hvilke jordbruksarealer som bør holdes i hevd er det med andre ord ikke bare potensialet for matproduksjon som bør legges til grunn. Også jordbrukets rolle i bevaring av naturmangfoldet og kulturhistorien må tillegges vekt. Dette har vi studert i et prosjekt der vi har sammenlignet landbrukseiendommer med ulik andel av arealet ute av drift.

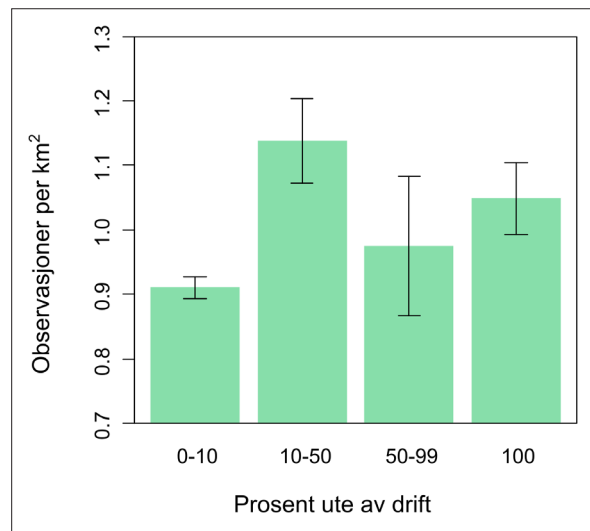
Vi har brukt flere ulike datakilder i disse analysene, blant annet SEFRAK-registrerte bygninger (Riksantikvaren) og rødlistede karplanter (Artsdatabanken). Av rødlistede karplanter har vi inkludert observasjoner gjort siden 2010, og vi har sett på registreringer av unike arter for å unngå utfordringen med at enkelte arter er observert mye oftere enn andre. Data over jordbruksareal ute av drift per landbrukseiendom kommer fra søknader om produksjonstilskudd i jordbruket. Landbrukseiendommene har vi fordelt på fire klasser, avhengig av hvor mye areal de har som tilsynelatende ikke er i drift. For å favne hele jordbrukslandskapet, har vi inkludert en 100 meter bred sone rundt alt jordbruksareal. Dette er den samme definisjonen som brukes i 3Q-programmet (Stokstad mfl. 2016). Ved å bare inkludere de observasjonene som er gjort i nærheten av jordbruksarealet får vi i hovedsak med arter som trives der det drives jordbruk.

Vi fant at det er registrert totalt 389 arter av rødlistede karplanter innenfor jordbrukslandskapet. Tilsvarende fant vi 197 997 SEFRAK-registrerte bygninger innenfor jordbrukslandskapet, det vil si cirka 40 % av alle registreringene i databasen.

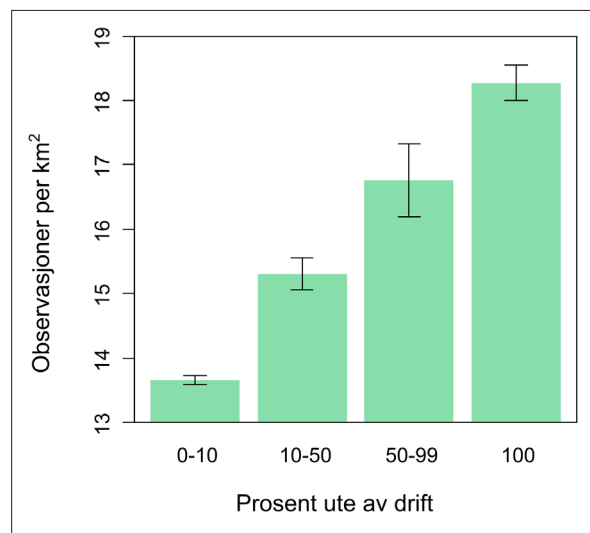
Når vi undersøker hvilke landbrukseiendommer disse registreringene finnes på, finner vi at en stor andel av de rødlistede karplantene finnes på eiendommer der en stor del av arealet er ute av drift (figur 1).

Det samme gjelder de SEFRAK-registrerte bygningene (figur 2), og hele 35 % av de undersøkte eiendommene har bygninger som er SEFRAK-registrert innenfor jordbrukslandskapet. De laveste verdiene finner vi der hvor det meste av jordbruksarealet er i drift.

Dette er kanskje ikke overraskende. Hvis økt andel areal i drift er en indikator på intensiteten i produk-

Figur 1: Forekomst av arter av rødlistede karplanter i jordbrukslandskapet (jordbruksarealet omgitt av en 100 meter bred buffersonne) fordelt på landbrukseiendommer med ulik andel jordbruksareal antatt ute av drift.

Figur 2: SEFRAK-registrerte bygninger registrert i jordbrukslandskapet (jordbruksarealet omgitt av en 100 meter bred buffersonne) fordelt på landbrukseiendommer med ulik andel jordbruksareal antatt ute av drift.

sjonen og at jordbruksdrift er en viktig økonomisk aktivitet på eiendommen, er det å forvente at det skjer endringer som ikke nødvendigvis går sammen med ivaretagelse av gamle bygninger og eldre tiders driftsformer. Men hva betyr dette sett i lys av et mål om å bringe mer jordbruksareal tilbake i produksjon, eller å eventuelt la arealene gå helt ut? Artsdatabanken påpeker at jordbruksaktivitet som oppdyrking og drenering påvirker truede arter negativt. Men opphør av drift i landbruket har negativ påvirkning på langt flere truede arter (Artsdatabanken 2021).

Et stort antall arter er avhengig av at arealene de vokser på holdes åpne og i hevd. For disse er gjengroing en viktig trussel, og for arealer ute av drift er gjengroing en forventet utvikling. Eldre bygninger spiller en rolle i opplevelse av stedsidentitet og tilhørighet. Men det omkringliggende landskapets «innramming» har antagelig også betydning, ikke minst for hvordan disse bygningene oppleves som en del av landskapets kulturhistoriske lappeteppe. Også i denne sammenheng antar vi gjengroing har en negativ påvirkning. Når mange landbrukseiendommer med en høy andel jordbruksareal tilsynelatende ute av drift forvalter slike spesielle kvaliteter med betydning langt utover landbruket selv, er dette en utvikling som vi bør være spesielt oppmerksomme på.

KONKLUSJON

Skal vi ta vare på artene, som er avhengig av de gamle driftsformene, og de gamle bygningene bør deres kobling til dagens jordbruk tas med i betraktningene. Dette er ikke arealer som gir stor økonomisk gevinst

om de skjøttes på den måten som er best for arts- mangfoldet. Bygningene er ofte lite tilpasset dagens redskap og maskiner, og derfor lite funksjonelle. Det er dessuten kostnadskrevende å vedlikeholde dem. Mange rødlistede arter og gamle bygninger er knyttet til eiendommer der en vesentlig andel av arealet er ute av drift. Virkemidlene som fremmer en effektiv matproduksjon, kan derfor være utilstrekkelige med hensyn til andre økosystemtjenester som landbruket yter ovenfor samfunnet.

LITTERATUR

Artsdatabanken, 2021. Påvirkningsfaktorer. Norsk rødliste for arter 2021. <https://artsdatabanken.no/rodlisteforarter2021/Resultater/Pavirkningsfaktorer>. Nedlastet <24/03/2023>.

Stokstad, G., Fjellstad, W. og Dramstad, W. 2016. Overvåking av jordbrukets kulturlandskap. NIBIO-POP 2 (34).

Denne POP-en er del av en serie på tre POP-er som belyser ulike sider ved jordbruksareal som kan være ute av drift.

FINANSIERING

Dette er et resultat av prosjektene «Geografiske analyser av jordbruksareal ute av drift» finansiert av forskningsmidlene for jordbruk og matindustri og prosjektet «VERDIBALANSE – Naturmangfold og kulturverdier i kulturlandskapet: Mot en mer balansert og bærekraftig forvaltning?» finansiert av Landbruksdirektoratets Klima- og Miljøprogram (KMP).

Forskningsmidlene
for jordbruk og matindustri

FORFATTERE:

Diress Tsegaye (diress.alemu@nibio.no),
Wenche Dramstad og Svein Olav Krøgli,
Avdeling Landskapsovervåking